

Özbek Destanı Erali ve Şirali’de Geçen Deyimler

HASAN ALİ ÇETİN*

ÖZ

Destan metinleri, bir milletin tarih sahnesinde yerini aldığı dönemden başlayarak bugüne taşıdığı kültür kodlarını gösteren en önemli edebiyat metinlerindedir. Erali ve Şirali Destanı da Özbek Türklerinin zengin sözlü kültür mirasından izler taşımaktadır. Destanda diğer destan metinlerinde olduğu gibi manzum ve düzyazı bölümleri mevcuttur. Erali ve Şirali, destana adını veren iki kardeşin adıdır. Bu destanda Erali ve Şirali’nin hayatı destan diliyle, renkli sahne tasvirleri ve diyaloglarla anlatılmıştır. Destan, Türkçenin zengin söz varlığı öğelerinden birisi olan deyimler bakımından incelenmiştir. Tespit edilen deyimlerin Özbek ve Türkiye Türkçesindeki şekilleri, anlamları, destan metni içindeki örnek cümleleri ve destan içindeki sayfa ve satır numaraları birlikte verilmiştir. Tespit edilen deyimlerin tematik sınıflandırılması da yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Deyim, Destan, Erali ve Şirali Destanı, Töre Mirzayev

ABSTRACT

The Idioms in Uzbek Epic Erali and Sirali

Epic texts are the most important literary texts that show the cultural codes of a nation, which have been carried since nation took its place in the scene of history. The epic of Erali and Sirali also carries traces of the rich verbal cultural heritage of the Uzbek Turks. It is composition of poetry and prose, similar to other epic texts. Erali and Sirali are two brothers, epic is named after. Lives of Erali and Sirali have been written in epic style with colorful scene descriptions and dialogues.

* Dr. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara/Türkiye
E-posta: hasanali.akm@gmail.com
Makale Gönderim Tarihi: 27.03.2018 • Makale Kabul Tarihi: 04.06.2018

Epic has been examined in terms of idioms that are one of the richest vocabulary items of Turkish. Idioms and figures found in the epic are given in both Turkey and Uzbek Turkish, including meaning, page and line numbers in the text with sentence examples. The thematic classification of identified idioms has also been made.

Keywords: Idiom, Epic, The Epic of Erali and Şirali, Töre Mirzayev

Erali ve Şirali Destanı

Özbek destanlarından olan Erali ve Şirali Destanı, altmış dört yaşına girmesine rağmen çocuğu olmayan Bulgar şehri padişahı Kara Han'ın çocuk sahibi olma arzusu ile başlar. Bu arzusunu halkıyla, şehrinin ileri gelenleriyle paylaşır ve onların tavsiyesine uyarak ağzı dualı dervişlerin, pirlerin kapısına gider. Bunların içinde en çok bilineni olan Appak Hoca'ya da varır ve arzusunu dile getirir. Bu kişilerin hayır duasını ve Appak Hoca'dan iki oğlunun olacağı müjdesini alır. İlerleyen zamanlarda Kara Han'ın iki oğlu olur ve babaları oğullarına Erali ve Şirali isimlerini verir. İki oğlunu da iyi yetiştirir; okuyup yazmaları, ata binip silah kullanmayı öğrenmeleri için özel hocalar görevlendirir.

36

Çocuklar büyüyünce, çıktıkları bir av sırasında üvey anneleri Gülçehre'ye ait iki kaz vururlar. Üvey anneleri ise bunu bir fırsat bilir ve iki gence büyük bir iftira atar. Gülçehre'ye halkın çoğu ve devlet görevlileri inanır, hepsi birden padişaha Erali ve Şirali'yi cezalandırmasını, ikisini de idam ettirmesi gerektiğini söylerler ve bu konuda kendisine büyük bir baskı yaparlar. Kara Han bu baskılara daha fazla dayanamaz ve oğulları hakkında idam kararı verir. Erali ve Şirali, haklarında verilen idam kararından, onları çok uzaklarda bir dağ olan Uludağ'ın arkasına idam etmek üzere götürülen Kara Han'ın askerleri ve başlarındaki cellat İmmer'i yollarına çıkan iki kalender dervişin ikna etmesiyle kurtulur. Dervişler askerlerden çocukları affetmelerini, onların yerine kurban edecekleri bir koçun kanını kıyafetlerine sürerek Kara Han'a götürmelerini isterler. Erali ve Şirali'ye de babaları ölmeden bir daha yurtlarına dönmemeleri uyarısında bulunurlar. Askerler de çocuklara merhamet eder ve bu teklife rıza gösterirler. Çocuklar böylece idam edilmekten kurtulur ancak yurtlarından ve sevdiklerinden de ayrı düşerler. Başlarından çeşitli maceralar geçer, birbirlerinden ayrılmak ve hayatlarına ayrı ayrı devam etmek zorunda kalırlar. Yıllar sonra tekrar buluşup hasret giderirler. Erali Bağdat'a padişah olur, kardeşiyle birlikte kendilerine iftira atan ve düşmanlık yapanlardan intikamlarını alırlar. Destan, mutlu sonla biter.

Türkiye'de Erali ve Şirali Destanı üzerinde en kapsamlı çalışma Selami Fedakar tarafından yapılmıştır (Fedakar: 2009). Fedakar, çalışmasında destanın Özbekistan Bilimler Akademisi Alişir Nevayi Dil ve Edebiyat Enstitüsü, Hadi Zarif Folklor Arşivi'nde bulunan el yazması ile 1987 yılında yapılan baskısının Töre Mirzayev tarafından kontrol edilerek hazırlanmasıyla oluşan metni kullanmıştır (2009: 13). Destan, Özbek destan anlatıcısı İslam Şair Nazaroğlu tarafından anlatılmış, G. N. Minsafın tarafından derlenmiş ve Töre Mirzayev tarafından yayıma hazırlanmıştır (2009: 38).

Fedakar'ın yayıma hazırladığı çalışmada transkripsiyonlu Özbek Türkçesi metin ve Türkiye Türkçesine aktarılmış metin karşılıklı sayfalar hâlinde verilmiştir. Özbek Türkçesi metnine satır numaraları eklenmiştir. "Transkripsiyon yapılırken 'a' ile 'e' arasında bir sesi gösteren harf "ä" şeklinde ve 'o' yazılıp 'a' ile 'o' arasında bir sesi gösteren harf "ä" şeklinde transkribe edilmiştir" (2009: 14).

Bu makale, Fedakar'ın çalışması esas alınarak hazırlandı. Makalede Erali ve Şirali Destanı'nda geçen deyimler tespit edilmeye çalışıldı. Deyimlerin Özbek Türkçesindeki şekilleri madde başı olarak alındı, açıklama kısmında deyimlerin önce Türkiye Türkçesindeki karşılıkları yazıldı, daha sonra anlamı verildi. Asıl metinde deyimlerin geçtiği yer gösterilirken Fedakar'ın çalışmasının önce sayfa, sonra satır numarası verildi: [394 (sayfa no) / 32 (satır no)]. Son olarak da deyimlerin içinde geçtiği cümleler veya dizeler önce Özbek Türkçesindeki asıl şekilleriyle daha sonra da Türkiye Türkçesindeki anlamlarıyla yazıldı. Bu alıntılarda geçen deyimler koyu renkli olarak yazıldı.

Fedakar'ın ifadesiyle, destan Türkiye Türkçesine kelime kelime aktarılmamıştır. Bunun yerine metnin bağlamından hareketle Özbek Türkçesiyle yazılmış cümlelerin Türkiye Türkçesiyle nasıl ifade edilebileceği düşünülerek aktarma yoluna gidilmiştir (2009: 14). Bu çalışmadan makaleye alınan deyimlerin içinde geçtiği bölümlerde herhangi bir değişikliğe gidilmemiş, Fedakar'ın metnine bağlı kalınmıştır; aynı durum deyim anlamları için de geçerlidir. Anlam gösteren aktarmalar incelenirken bu ifadelerin metnin bağlamından hareketle yazıldığı dikkate alınmalıdır.

Destan metninde toplam doksan dokuz adet deyim tespit edilmiştir. Metinde bu deyimlerden bazıları bir kez (âğzigä köz tut-, âmân bermä-, rävä kör-); bazıları çok sayıda (külâk sâl-, 35 kez; azâp kör-, 12 kez; külib oyna-, 16 kez) geçmektedir. Tespit edilen bütün deyimlerin yeri sayfa ve satır numarası verilerek gösterilmiştir. Tespit edilen deyimlerin tematik sınıflandırılması da yapılmıştır.

Deyim Nedir?

Osmanlı Türkçesinde deyim kavramı için önceleri “darbimesel” daha sonra ise “ta’bir” ve “ıstılah” kelimeleri kullanılmıştır. Darbimesel kelimesiyle daha çok atasözleri karşılanmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren avama ait hikmetli sözlerin toplanması ile birlikte bu terimlerin kapsamları daralmış ve “ta’bir” kelimesi kullanılmıştır. Cumhuriyet döneminde de *ta’bir* kelimesi uzun süre kullanılmış, *deyim* kelimesi ise 1935 yılında Türk Dili Araştırma Kurumu tarafından İstanbul’da bastırılarak dağıtılan *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*’nda (1935: 303) tabir = terme, expression karşılığı olarak teklif edilmiş ve zamanla tutmuştur (Sinan 2015: 17).

Bugün Türk lehçelerinin bazılarında deyim kelimesine karşılık olarak şu kelimeler kullanılmaktadır: Azerbaycan Türkçesi: frazeologizma/ sabit söz birleşmesi; Gagauz Türkçesi: frazeologizma/ bölünmez laf birleşmesi, Başkurt Türkçesi: frazeologizm; Kazak Türkçesi: turaktı tirkes/ frazeologizm/ ayşıktı söz uramı/ beyneli söz tirkesi; Kırgız Türkçesi: turuktu söz aykaşı/ frazeologizm/ körköm süylöm; Özbek Türkçesi: ibara/ frazeologik birlik; Tatar Türkçesi: frazeologizm/ obrazlı tağbir; Türkmen Türkçesi: frazeologizm/ durnuklı söz düzümleri; Uygur Türkçesi: turaklık ibarä/ frazeologizm/ idiom (Türk Lehçeleri Sözlüğü I 1991: 17; Gürsoy Naskali 1997: 32).

Anlatıma akıcılık ve çekicilik katmak için kullanılan “deyim” terimi için yapılan tanımlar incelendiğinde; deymi oluşturan sözcüklerden en az birinin gerçek anlamı dışında kullanılmasının şart olduğu, deyimın anlam bütünlüğünü sağlayan kalıplaşmış bir ifade değeri olduğu ve deymi oluşturan unsurlardan birinin veya bazılarının eş veya yakın anlamlı olsalar dahi, başka kelimelerle değiştirilmesinin deyimlerin yapısını bozduğu anlaşılmaktadır. Bu özelliklerinden hareketle “deyim” için, “Çekici bir anlam özelliği taşıyan, en az bir ögesi gerçek anlamı dışında kullanılan, kalıplaşmış sözcük gruplarıdır.” şeklinde bir tanımlama yapılabilir (Hatipoğlu 1982: 194; Aksoy 1984: 49; Elçin 1986: 642; Vardar 1988: 74; Topaloğlu 1989: 55; Korkmaz 1992: 43; Türkçe Sözlük 2011: 651; Aksan 2015: c.3, 35).

Erali ve Şirali Destanında Tespit Edilen Deyimler

1. ağzigä köz tut-: “(birinin) ağzının içine bak-” (birinin konuşmasını dikkatle ve hayranlıkla dinlemek, hiçbir şey kaçırmadan anlamaya çalışmak) [400/27]

... deb hämmä ağzigä köz tutdı. [400/27]

“... diye herkes ağzının içine baktı.”

2. aklı ket-, akli şaş-: “aklı git-” (şaşırmak, korkmak, kendinden geçmek) [230/12], [322/06]

Gâh **aklım ketädi**, gâh bolib huşyâr. [230/12]

“Kah gelirim kendime, kah **aklım gider.**”

- Hâr yergä yıkılıb, **akling şaşıb.** [322/06]

“Her yerde düşüp **aklımı kaybedip**”

3. aklı ye-: “aklı yet-” (ne olduğunu anlayabilmek) [144/12]

... pādşāning siyāsätigä **aklı yemäydi.** [144/12]

“... padişahın siyasetine bunun **aklı yetmez.**”

4. âmân bermä-: “aman verme-” (rahat bırakmamak, göz açtırmamak, fırsat vermemek) [572/18]

Heç **âmân bermäydi** endi düşmangä. [572/18]

“O hiç **aman vermiyor** şimdi düşmana.”

5. azâp kör-: “azap çek-” (eziyet çekmek, üzüntü içinde olmak) [126/17], [132/01], [216/05], [216/06], [240/29], [254/29], [292/33], [388/12], [476/34], [534/28], [540/24], [546/33]

Bulgâr elining **azâb körgän** şorımän. [126/17]

“Bulgar yurdunun **azap çeken** biçaresiyim.”

- **Azab kördim**, heç bolmasdı rāhatı. [132/01]

“**Azap gördüm**, hiç kalmadı rahatı(m).”

-Sendäy **azâp körgändi** Şirin, Şäkär. [216/06]

“Senin gibi **azap çekmişti** Şirin ile Şeker.”

- Biling **azâb körgänimni.** [240/29]

“Anlayın **azap çektiğimi.**”

- **Azâb kördik** bizlär hunâbä yutıb. [254/29]

“**Azap gördük** bizler, kaygılar yutup.”

6. bağringä bäs-, bağringä târt-: “bağrına bas-” (kucaklamak) [58/05], [226/04], [294/05], [344/09], [388/30], [406/19], [576/17]

Şükür, âldım **bağringä bäsib.** [58/05]

“Şükür, **bağrımaya basıp** (elime) aldım.”

-Çaçalâkda **bâsdım** kârdây **töşimä**. [226/04]

“Bebeklikte **bastım** onları **bağırma**.”

- Bâkqâl kıltıqlab **bağırğä** tãrtıb ... [294/05]

“Bakkal onu kollarından tutarak **bağırma** bastı ...”

7. bağringni dâğlä- “bağırını/yüreğini dağlamak” (acıyla ve özlemle içi yanmak, acıyla kıvrınmak) [460/14]

Ayrılık âlämi **bağırımni dâğlä**r. [460/14]

Ayrılık acısı **bağırımı dağlar**.”

8. bağringni ez- “bağırını ez-” (üzülmek, dertlenmek) [228/19]

Bunça yığlamagin **bağringni ezib**. [228/19]

“Bunca ağlama, **bağırımı ezip**”

9. bahtı açıl- “bahtı açıl-” (talihi dönüp uygun duruma veya arzulanan sonuca gelmek) [258/14]

Baht açıldı, bâbâ, bergä keläsiz. [258/14]

“Dede, **bahtımız açıldı** ki geldiniz.”

10. bahtı kâra- “bahtı kara” (işleri hep ters giden, talihi kötü) [224/25], [238/14], [372/04], [422/16],

Hâzır çâkda bolıbsân **bahtı kâra**. [224/25]

“Sen şimdi oldun bir **bahtı kara**.”

- Men bilmäymän, neçük **bahtım kâradır**. [238/14]

“Ben bilmem neden **bahtım karadır**.”

- Yâri ölgän **bahtı kârâ**. [372/04]

“Yâri ölenin **bahtı kara**.”

- Yâridän ayrılâr hãm **bahtı kârâ**. [422/16]

“Yâriden ayrılanın **bahtı kara**.”

11. baş kör- “baş koy-” (bir şey uğruna ölümü göze almak) [42/02]

Baş körgänim, sen enä bol ulimä. [42/02]

“**Baş koydum**, sen ana ol oğluma.”

12. baş üstigä- “başım üstüne” (belirtilen istekleri içtenlikle yapmayı kabul etmeyi anlatan bir söz) [564/02]

Kelsäng, **bâş üstigä**, aziz mehmânım! [564/02]

“Gelirsen, **başım üstüne**, aziz misafirim.”

13. boyun bol- “boyun eğ-” (güçlü olanın emrine uymayı kabul etmek, itâat etmek) [56/05], [482/30], [490/10], [490/14], [492/02, 06], [494/06, 15]

Mömin **boyın bolar** haqning qarızına. [56/05]

“Mümin **boyun eğer** Hakk’ın gücüne.”

- **Boyn bolsang**, koyıb ketär özingni. [490/10]

“**Boyun eğersen** serbest bırakır seni.”

- **Boyn bolmagäning** âkılar qanı. [490/14]

“**Boyun eğmezsen** akıtır kanını.”

14. cânı çık- “canı çık-” (1. çok yorulmak veya çok zorluk çekmek 2. ölmek) [434/08], [522/24]

Men bilän alışgänning **çıladı cânı**. [434/08]

“Benimle güreşenin **çık**ar sonunda **canı**.”

- Cäsädidän **çıqıb cânı**. [522/24]

“Bedeninden **çıktı canı**.”

15. cânını al- “canını al-” (öldürmek) [474/16]

Älmâk üçün keldim nävcuvân **cânını**. [474/16]

“**Almak için** geldim tatlı **canını**.”

16. çırâğı oç- “ocağı sön-” (aile dağılmak, yok olmak, çoluk çocuk yok olmak) [134/04], [136/04], [362/35]

Vâ hasrätä, **oçar** boldı **çırâğım**. [134/04]

“Hey Allah’ım, **sönecek** mi ışığım (**ocağım**).”

- Bizlär ölsäk, âtam **çırâğı oçar**. [136/04]

Biz ölürsek babamın **ocağı söner**.

- Kaytadan yângändir **oçgän çırâğım**. [362/35]

“Tekrardan yandı **sönen ışığım**.”

17. duâ (duâsini) âl- “dua (duasını) al-” (iyi yapılan bir işle birinin hoşnutluğunu kazanmak) [40/37], [100/02], [158/17], [250/04], [504/26], [534/15, 18, 22]

Kättä-kiçikärning **duâsini âlb**, eng kättäkân yâriining külbâsigâ keldi. [40/37]

“(Kara Han) büyük küçük herkesin **duasını alıp** en büyük karısının kulübesine gitti.”

- Ulärning **duâsin âlgin**, begicân. [100/02]

“Onların **duasını alın**, beyzade.”

- Ägâr miskin, gädâ bolsa, birer nârsâ, berib **duâsini âlmâgımız** kerâkdir – dedi. [158/17]

“Eğer bir dilenciyse, bir şeyler verip **duasını almamız** gerekir – dedi.

- **Duâsini âlay** dedim. [504/26]

“**Duasını alayım** dedim.”

18. dümäğni çağla- “gönül (gönlünü) al-” (1. sevindirmek; 2. kırılan bir kimseyi güzel bir davranışla hoşnut etmek) [422/24]

... âldigâ ziyâfâtlâr târtıb, **dümäğni çağlab** ... [422/24]

“onun önüne çeşitli yemekler koyarak **gönlünü aldı** ...”

19. dünyâning bâr gâpi kökäyidân ôt- “hayatı gözünün önünden geç-” [40/02]

Künlärdan bir kün yarım âqşâm uyqusi kaçıb, **dünyâning bâr gâpi kökäyidân ôt**di. [40/02]

“Günlerden bir gün gece yarısı uykusu kaçtı, **bütün hayatı gözünün önünden geçti.**”

20. äcäl şarâbı iç- “ecel şarabını iç-” (öl-) [360/03]

Bulâr toğrı, **äcäl şarâb iç**mäsin. [360/03]

“Bunlar doğru, **ecel şarabını iç**mesin”

21. äcäl yet-, äcâli bit- “eceli gel-” (ölümü kaçınılmaz duruma gelmek) [124/35], [132/14], [146/14], [184/12], [198/25], [244/20], [366/21], [408/10], [530/13], [544/01]

Äcäl yetgân kişining küni tolärmı [124/35]

“**Eceli gelen** kişinin günü dolar mı?”

- ... kimning **äcâli bit**ib, kânı târtıdı... [132/14]

“ ... kimin **eceli geldi**, kanı çekildi...”

- **Äcäl yetib** päymânäsi toldımı [146/14]

“Ecel gelip vadesi doldu mu?”

- Kimning küni bitdi, kimning **äcäli yetdi**? [184/12]

“Kimin günü doldu, kimin **eceli geldi**?”

22. färyäd kııl- “feryat et-” (yüksek sesle haykırmak) [118/11]

... dâd, qarâqçı – deb **färyäd kııldı**. [118/11]

“... imdat bekçi – diye **feryat etti**.”

23. (birining) gäpi birdir, ikki bolmas: “(birinin) bir dediğini iki etmemek” (her istediğini hemen yapmak) [108/27], [148/05], [194/14, 25], [200/12], [208/02], [250/12]

... dostning **häm gäpi ikki bolmadı**... [108/27]

“.. dostun **bir dediğini iki etmek** olmaz ...”

- Pâdşälärning **gäpi birdir, ikki bolmas**. [148/05]

“Padişahın **sözü birdir, iki edilmez**.”

- **Gäpi ikki bolmas** sâhib dâvlätü. [194/14]

“**Dediği iki edilmez** devlet sahibi(nin).”

- **Gäpim ikki bolmas**, puhta ölädi. [194/25]

“**Sözüm iki olmaz**, mutlak ölümdür.”

- Heç pirning **häm gäpi ikki bolamı**. [208/02]

“Pirin **sözü hiç iki olur** mu?”

- Hanning **ämri birdir, ikki bolmasın**. [226/35]

“Hanın **emri birdir iki olmasın**.”

24. gäflät kııl- “gaflete düş-” (Olan bir şeyin farkına varmamak; dalgınlık veya dikkatsizlik sebebiyle gerektiği gibi davranmamak) [326/34]

Gäflät kıılıb yâ häsrätdä keldingmi. [326/34]

“**Gaflete düşüp** onu göremedin mi?”

25. gam çek- “gam çek-” (tasalanmak, kaygılanmak, üzülmek) [172/27, 28, 35]

- **Ğam çekkän** färzandim, kayda bârasän? [172/35]

“**Gam çeken** kızım, nereye gidiyorsun?”

26. ğamga çulğan-: “derde düş-” (sorunla karşılaşmak, kötü bir duruma düşmek) [132/22]

Ğamgä çulğanmasın heç kimning başı. [132/22]

“Derde düşmesin hiç kimsenin başı.”

27. ğam kör-: “gam çek-” (tasalanmak, kaygılanmak, üzülme) [46/14]

Ğam körmäyin ümring sening mol bolsın. [46/14]

“Gam çekme, senin ömrün bol olsun.”

28. ğam yeme-: “gam yeme-” (tasa etmemek, kaygılanmamak, üzülmemek) [88/20]

Ğam yemegin pulini âlär adisär. [88/20]

“Dert etme (gam yeme) sen, parasını alır ustalar.”

29. ğanimät bil-: “ganimet bil-” (bir şeyin, kimsenin kıymetini bilmek) [440/22]

Ğanimät bilgin çuçok câningdi. [440/22]

“Ganimet bil sen tatlı canını.”

30. habär koy-: “haber ver-” (bildirmek, haber ulaştırmak) [74/26]

Habär koydım âtang bilän enänggä. [74/26]

“Haber verdim baban ile anana.”

31. haddi aş-: “haddini aş-” (ölçüyü kaçırmak, aşırı gitmek) [334/03]

... işkka yürgän edim **haddin aşib**... [334/03]

“... aşka yürüdüm **haddimi aşip** ...”

32. hâlak bol-: “helak ol-” (*mec.* yorulmak, bitkin duruma gelmek) [410/02, 23]

On kün **hâlak boldım** tâğning betigä. [410/02]

“On gündür **helak oldum** dağın tepesinde.”

33. hâlâl kıl-: “(hakkını) helal et-” (hakkını, emeğini bağışlamak) [88/07, 11]

Hâlâl kılb sâzning pulini âlär. [88/07, 11]

“Helal edip silahın parasını alır.”

34. ھاتım ھاھا-: “ün kazan-” (ünü herkesçe bilinmek ve her yerden duyulmak) [70/31]

Ustalıkka ھاھاğänmän ھاتımni. [70/31]

“Ustalıkta ھاھاđım ben ünümü.”

35. ھayrân bol-: “hayran kal-” (çok beğenmek) [372/24]

Körgän kişi bolur hüsniğä ھayrân. [372/24]

“Gören güzelliğine ھاھا hayran.”

36. ھıcälätđa ھا-: “şaşırp kal-” (çok şaşırmak, büyük bir şaşkınlığa düşmek) [124/09]

Turhungizgä ھıcälätđa ھاđđım men. [124/09]

“Yüzünüze ھاşırp ھاđđım ben.”

37. ھun-pişaning tök-: “kanlı yaş (yaşlar) dökmek” (büyük üzüntüyle ağlamak) [288/31], [470/26]

Közläringdän tökmä ھun-piřanıđđı. [288/31]

“Gözlerinden dökmek kanlı yaşını.”

- Közläringdän tökmä ھunı pişanı. [470/26]

“Gözünden dökmek bir damla yaş.”

38. ھuř kel-: “(birinin) hoşuna git-” (beğenmek) [42/20], [60/25]

... bu gäpingiz mengä häm ھuř keldi. [42/20]

“... bu yaptıklarınız benim de hoşuma gitti.”

- Pädşägä ھاäländärning ھاoygän äti ھuř keldi. [60/25]

“Kalenderin koyduğu ad padişahın hoşuna gitti.”

39. ھuř kör-: “hoşuna git-” (beğenmek) [90/13], [138/08]

İkkävi bir-birining gäpini ھuř körib ... [90/13]

“Birbirlerine söyledikleri sözler ikisinin de hoşuna gitti.”

- Okışni ھuř körib, taksir, yığlaymän. [138/08]

“Efendim, okumayı hoş görüp ağlarım.”

40. ibrät äl-: “ibret al-” (ders almak) [522/06]

İbrät älğändi tärkäşdän. [522/06]

“İbret almıştı dağılından.”

41. ism koy-: “isim/ad koy-” (adını vermek) [86/07]

İkqâvimizgâ **ism koygân** bir vâli. [86/07]

“İkimize de **ad koyan** bir veli.”

42. qaddi bükil-: “boyu bükül-” (acındırıcı, çaresiz bir durumda kalmak) [122/29]

... **qaddi bükilib**, közidân yâşi tökilib ... [122/29]

“... **boynu büküldü**, gözlerinden yaşlar aktı ...”

43. qadrini bil-: “kadrini bil-” (değerini bilmek, yararlanmak) [196/29], [218/29], [272/20], [492/33, 34], [544/36]

Qadrini bilmây gödâgini. [196/29]

“**Kadrini bilmez** çocuğu(nun).”

-Mârd **qadrini** mârdlâr **bilâr**. [218/29]

“Mert **kadrini** mertler **bilir**.”

- Elining **qâdrini bilâr**. [272/20]

“Yurdun **kadrini bilir**.”

- Erning **qadrin** erlâr **bilâr**, / Nâmârd er **qadrin nâ bilâr**. [492/33, 34]

“Erin **kadrini** erler **bilir**, / Namertler erin **kadrini ne bilir**.”

44. qân tök-: “kan dök-” (ölüme yol açmak, cana kıymak) [256/08], [334/12], [452/28], [474/17], [522/39], [530/21], [550/26]

... begünâhing **qânını tökmâk**lik köp müşkul iş, ... [256/08]

“... günahsızın **kanını dökmek** kötü bir iş ...”

- Ävvâl **töktirây qânımni**. [334/12]

Evvel ben **döktüreyim kanımı**.”

- **Tökib** çoçkıl **qânını**. [452/28]

“**Dökeyim** hepsinin **kanını**.”

- Qâra çoçkıl **qân tökilib** [522/39]

“Kara **kanlar dökülüp**”

45. qân yığla-: “kan ağla-” (büyük bir üzüntü içinde bulunmak) [132/06], [176/11], [180/36], [224/18], [328/06], [388/22], [538/21, 35], [576/25]

Ƙân yıǵlatıb ƙoyding mendäy dilbärdi. [132/06]

“**Kan aǵlattın** benim gibi dilberi.”

- Men hem **Ƙân yıǵlaymân** nâmus-ârıma. [176/11]

“Ben de **kan aǵlarım** namusuma, arıma.”

- **Ƙân yıǵlaymân**, ƙılâlmaymân tâƙatdi. [180/36]

“**Kan aǵlarım**, kalmadı bedenimin takati.”

- Buvi **Ƙân yıǵlama**, ƙâlgin şu yergä! [224/18]

“Anne, **kan aǵlama**, kal burada!”

- Küygän âşık **Ƙân yıǵlaydı** zâr-zâr. [328/06]

Yanan âşık daima **kan aǵlar**.”

46. ƙâra sür-: “kara sür-, kara çal-” (birine iftira etmek) [332/19]

Ƙara sürtilmäsın âyçä betinggä. [332/19]

“**Kara sürülmesın** ay gibi yüzüne.”

47. ƙaygu sâl-: “kaygı ver-” (endişelendirmek) [180/02]

Ƙaygu sâlding men bir oynab-külmäymân. [180/02]

“**Kaygı saldın**, ben oynayıp gülmem.”

48. ƙâyil bol-: “hayran kal-” (çok beğenmek) [40/19]

Ƙâyil boldum endi ƙılğän fe‘linggä. [40/19]

“**Hayran kaldım** şimdi yaptığın işine.”

49. ƙoldan ket-: “(bir şey) elden git-” (bir şeyi yitirmek, o şeyden yoksun kalmak) [48/34], [198/32], [200/05]

Ketgängä oğşar **ƙoldan** u mämläkätिंग. [48/34]

“**Elden gitmişe** benzer o memleketin.”

- **Ƙoldan ketär** ģaznä-zäring. [198/32]

“**Elden gider** hazinen, altının.”

50. ƙoynıma kir-: “(birinin) koynuna gir-” (biriyle yatıp sevişmek) [126/23], [286/22]

Yarım âğşâm bärıb **ƙirdi ƙoynıma**. [126/23]

“Gece yarısı gelip **girdi koynuma**.”

- Bâlalâring mening **koynimgä** kirdi. [286/22]

“Çocukların benim **koynuma** girdi.”

51. köngil avla- “gönül avla-” (huyunu suyunu yakından bilerek olumlu davranışta bulunmak, tavlama; gönlünü, sevgisini kazanmak) [78/26]

Sağır körsäng, aning **könglin** âvlagin. [78/26]

“Yetim görsen onun **gönlünü avla.**”

52. köngli buz-/buzıl- “içi parçalan-” (çok üzölmek, aşırı derecede sıkılıp harap olmak) [224/31], [266/13]

Gölmastura âyim bâlalârigä qarab, **köngli buzılıb**, katâr katâr munçâk yaşî âğ yüzigä çizilib... [224/31]

“Gölmastura ana çocuklarına bakınca, **içi parçalandı** ve ak yüzünden boncuk boncuk gözyaşı ak yüzünden süzöldü.”

- Har zamân yığlaymân **könglimdi** buzıb. [266/13]

“Her zaman ağlarım **gönlümü bozup.**”

53. könglidän öt- “gönlünden geçir- (geç-)”(düşönmek) [120/34]

Dünyâning bâr gâpi **könglidän ötdi.** [120/34]

“Dünyanın işleri **gönlünden geçti.**”

54. köngli kal- “gönlü kal-” (isteyip de edinemediği bir şeyi istemekten vazgeçmemek) [326/22]

Mendän **köngli qalıbdı.** [326/22]

“Bende **gönlü kalmıştı.**”

55. közgä körinmä- “göze görünme-” (değersiz olmak) [44/10], [120/02], [362/32]

Közimgä körinmäy tahtu dâvlätim. [44/10]

“**Gözüme görünmez** tahtım, devletim.”

- Hânädânim **körinmäydi** közimä [120/02]

“Hanedanım **görünmez gözüme.**”

56. közingizni yaşla- “(gözünden) yaş akıt-” [42/21], [388/30], [532/23]

Ât, yarâğingizni taşlab, **közingizni yaşlab**, közingizni yaşlab ... [42/21]

“Atınızı, silahınızı bırakıp **gözünüzden yaş akıtıp ...**”

- ... **közini yaşlab**, bir söz aytgänidir: [388/30]

“... **gözyaşı dökerek** şunları söyledi.”

57. közi tüş-: “(bir şeye) gözü (gözleri) takılmak” (dikkati çeken bir şeyden bakışlarını ayıramamak) [384/35]

Rahmân aytar, **közim tüşdi** iki çırâkka. [384/35]

“Rahman der, **gözüm takıldı** iki taya.”

58. kulâk sâl-: “kulak as-, kulak ver-” (değer vermek, önemsemek, dinlemek) [42/03], [42/15], [50/10], [80/15], [90/24], [98/24], [120/01], [124/17], [158/21], [166/27], [176/15], [194/28], [226/19], [228/04], [254/33], [256/01], [276/27], [296/15], [316/11], [358/19], [368/06], [376/11], [378/09], [408/06], [410/31], [420/33], [430/19], [442/29], [464/26], [486/34], [490/27, 35], [494/11], [534/14], [566/05]

Nâzım, **kulâk sâlgın** mening sözimä. [42/03]

“Nazım **kulak ver** benim sözüme.”

- Karahân der **kulâk sâlgın** zârimä [42/15]

“Kara Han der, **kulak verin** sözüme.”

- **Kulâk sâlib** sen eşitgin, bâbâcân [50/10]

“**Kulak verip** sen işit, dedeciğim.”

Heç **kulâk sâlguvçi** bolma. [80/15]

“Ona hiç **kulak asma**.”

- **Kulâk sâling** cüftim, mening sözimä [120/01]

“**Kulak verin** eşim benim sözüme.”

59. kul ol-: “kul ol-” (aşırı derecede bağlanmak, boyun eğmek) [470/02], [530/17]

Düşmaning kim bolsa, sengä **kul bolsın**. [470/02]

“Düşmanın her kimse sana **kul olsun**.”

- Tiriging mengä **kul bolar**. [530/17]

“Bana **kul olur** diri kalanlar.”

60. kurbân bolayın-: “kurban olayım!” (aşırı sevgi ve hayranlık anlatan, bir şeye hayran kaldığında söylenen bir söz) [78/12], [284/09]

Men sening **kurbâning bolay**, Erali. [78/12]

“Ben sana **kurban olayım** Erali.”

- Endi men **bolayın** sening **qurbåning**. [284/09]

“Şimdi ben **olayım** senin **kurbanın**.”

61. külib oyna-, oynab kül-: “gülüp oyna-” (neşeli, sevinçli, keyifli, güzel vakit geçirmek) [138/12], [146/11], [158/17], [162/33], [298/20], [326/35], [342/29], [344/02], [368/01], [394/32], [424/18], [464/21], [488/28], [494/01], [516/24], [576/04]

Åldıngizgä kelsam **külip oynaymån**. [138/12]

“Karşınızda dursam **gülüp oynarım**.”

- Eşitgån düşmanı **oynap küldimi** [146/11]

“İşiten düşmanı **oynayıp güldü mü?**”

- **Oynab külgån** kızlår içini tårtıb ... [158/17]

“**Oynayıp gülen** kızlar içini çektiler ...”

- Sizlår bilån endi **oynab külåyık**. [284/26]

“Şimdi sizlerle **oynayıp gülelim**.”

62. lål bol-: “dili tutul-” (konuşamamak) [94/21]

Mullalår **lål bolar** hånzårå angå. [94/21]

“Binlerce molların **dili tutulur** buna.”

63. ma'kul kör-: “uygun bul-” (yakışır, yaraşır görmek) [40/14]

Bu fikrni hånlåyık hånmmåsi **ma'kul kördilår**. [40/14]

“Halkın hepsi bu fikri **uygun buldu**.”

64. maslahat koy-: “konu aç-” (belli bir konuda konuşmaya başlamak) [40/07]

Hånmmå dånålarni, fakir-fuqarålarni çağırıp, cåmåat åldigå şü **maslahatni koydi**. [40/07]

“Bütün ålimleri, fakir fukaraları çağırarak bir araya topladı ve onlara bu **konuyu açtı**.”

65. måtåm tut-: “matem tut-” (yas tutmak) [166/19], [288/35], [388/20], [578/04]

Hasråt bilån **måtåm tutıb** cilayın. [166/19]

“Hasret ile **matem tutup** döneyim.”

- Ölgändä tiriklär **mâtäm tutı**şar. [288/35]

“Diriler ölene **matem tutarlar.**”

- Yetti yıldan beri **tutgän mâtäm**mi. [388/20]

Yedi yıldan beri **tuttuğu matem** mi?”

66. mehnät çek-: “mihnet çek-” (sıkıntılı bir duruma katlanmak, sıkıntı çekmek) [48/24]

Ziyädä körindi **çekkän mehnät**ing. [48/24]

“Ziyade göründü **çektığın azabın.**”

67. murâdigä yet-: “murada (muradına) ermek” (isteğine kavuşmak, dileği gerçekleşmek, arzusu yerine gelmek) [320/31]

Toğrı yürsäm **murâdingä yetäm**än. [320/31]

“Doğru yaşarsam **muradıma ererim.**”

68. orni oç-: “ocağı sön-” (aile dağılmak, yok olmak, çoluk çocuk yok olmak) [42/24]

Lütf kılsa, nâümid bolmasmız, ikkimizning häm **ornimiz oçmaz** – dedi. [42/24]

“Allah lütfederse, ümitsiz olmayız, ikimizin de **ocağı sönmez** – dedi.”

69. oç âl-: “oç (öcünü) al-” (yapılan bir kötülüğün acısını kötülük yaparak çıkarmak, intikam almak) [64/08], [500/01], [532/38]

Tulpâr mingän **âlär yâvdän oçini.** [64/08]

Tulpar binen **alır düşmandan öcünü**

- Düşmanlârdän **âlär bolsın oçini.** [500/01]

“Düşmanlardan **alsın öcünü.**”

-Düşmanidän bilib **âlär oçini.** [532/38]

“Düşmanımı öğrenip **alır öcünü.**”

70. özini bil-: “kendini bil-” (kendisinin ne olduğunu idrak etmek, hakikati-ne erişmek) [106/13]

Özini bilgän dânâdır. [106/13]

“**Kendini bilen** akıllıdır.”

71. räwâ kör-: “reva gör-” (bir davranışı, bir olayı vb.ni bir kimse için uygun görmek) [58/24]

Pâdşâ heç bir kişining koygân âtını öz oğligä **räwâ körmädi**. [58/24]

“Padişah hiç kimsenin koyduğu adı oğullarına uygun (**reva**) **görmedi**.”

72. roy siyâh kıl-: “yüzünü kara çıkar-” (birini utandırmak) [176/29]

Roy siyâh kıldinglär meni şahrimgä. [176/29]

“**Yüzü kara çıkardınız beni şehrim**.”

73. sälam ber-: “selam ver-” (selamlamak) [74/15]

Toğrı bârıp **sälam bergin töräm**gä. [74/15]

“Doğruca varıp **selam verin** töreye.”

74. söz başlä-: “söze başla-” (konuşmaya başlamak, bir konuya girmek) [40/08]

Âldın Qâsım **söz başladı**. [40/08]

“Kasım, herkesten önce **söze başladı**.”

75. şäydâ bol-: “deli ol-, deliye dön-” (çok sevinmek) [380/24]

Körgändän song **şäydâ bolur**. [380/24]

Deli olur, gördükten sonra.

76. ta‘lim âl-: “ders al-” (*mec.* bir olaydan deneyim kazanmak, ibret almak) [92/36], [94/04]

Kördingmi häyvânlärdän **ta‘lim âl** – deb bir söz aytıp turibdi. [92/36]

“Gördün mü hayvanlardan bir **ders al** – dedi ve şöyle devam etti.”

- Çın bulärdän **ta‘lim âlmâk** keräkdir. [94/04]

“Bunlardan **ders almamız** gerek.”

77. täsälli ber-: “teselli ver-” (üzüntüsünü, acısını hafifletmek, hafifletici şeyler söylemek, avutmak, teselli etmek) [52/13]

Täsälli berdilär küygän tänämä. [52/13]

“**Teselli verdiler** yanan tenime.”

78. tuhmät kıl-: “töhmüt altında bırak-, iftira at-” (bir kimseyi suçsuz olduğu halde suçlu durumuna sokmak; iftira etmek) [122/12, 16, 19], [396/09], [456/26], [462/24], [502/01], [544/26], [576/02]

Bâlamgä **qıl**magin bunça **tuhmät**ni. [122/12]

“**Töhmet altında bırakma** oğul(lar)ımı.”

- Bu **tuhmäting qıl**ma ikki qozimä. [122/16]

“Bu **iftirayı at**ma iki kuzuma.”

- Bu **tuhmät**ni **qıl**ma ikki yaşimä. [122/19]

“Bu **iftirayı at**ma benim iki gencime.”

-**Tuhmät qıl**gän nâasıdır. [396/09]

“**İftira edenler** çok rezildir.”

79. tuhmät tüş-, kör-: “töhmet altında kal-, iftiraya uğra-” (kasıtlı ve asılsız suç yüklenmek) [284/31]

Bir **tuhmät tüşgändir** asl başıma. [284/31]

“Bir **töhmet düştü** benim başıma.”

- **Tuhmät tüşdi**, bu diyârgä kelämän. [286/06]

İftiraya uğrayıp bu diyara geldim.

- Men häm **tuhmät körgän** edim şähringä. [352/20]

“Ben de **iftiraya uğramıştım** şehrimde.”

80. tuhmät yürdir-: “iftira at-” (bir kimseyi suçsuz olduğu halde suçlu durumuna sokmak; iftira etmek [542/20, 35]

Tuhmäting yürdirding ikki yaşinggä. [542/20]

“**İftira atmıştın** sen iki gence.”

- U künläri **yürüvdi** nâhaq **tuhmäting**. [542/35]

“O günlerde haksız bir **iftira atmıştın**.”

81. (här) tüki äbdäldäy bol-: “tüyleri diken diken ol” (öfkelenmekten veya korkmaktan vücuttaki kılların dipleri kabarıp kıllar dikilmek) [558/19]

Şirali bâbâsıdan bu sözni e<şi>tib, **her tüki äbdäldäy bolıb**, vicdâni qaynab. [558/19]

“Şirali, ihtiyarın bu sözlerini duyunca **tüyleri diken diken oldu**, yüreği daraldı.”

82. uyķugä ket-: “uykuya dal-” (uyumaya başlamak) [328/19]

Äbbâ, nâmâz vaķtidä bir fikr **uyķugä ketüvdim**. [328/19]

“Eyvah, namaz vaktinde biraz **uykuya dalmışım**.”

83. uyķusi kaç-: “uykusu kaç-” (uyumak amacıyla yatmışken herhangi bir sebeple uyuyamamak) [40/02], [44/ 09]

Künlärdän bir kün yarım âķşâm **uyķusi kaçıb**, dünyaning bär gäpi kökâyidän ötdi. [40/02]

“Günlerden bir gün gece yarısı **uykusu kaçtı**, bütün hayatı gözünün önünden geçti.”

- **Uyķum kaçdı**, bolmay sabru tâķatim. [44/ 09]

“**Uyķum kaçtı**, kalmadı sabrım, tâķatim.”

84. ümid kıł- “ümit bağla-” (umut bağlamak) [428/29]

Ümid kıılmäng heç pâragä. [428/29]

“**Ümit bağlama mükâfata**.”

85. ümidi üz-: “ümidi kes-” (umudunu kesmek) [266/15], [268/07]

Bulgâr eldän çıķdım **ümidim üzib**. [266/15]

“Bulgar elinden çıktım **ümidimi kesip**.”

- Sen yıķlaysän bunça **ümiding üzib**. [268/07]

“Sen ağlarsın böyle **ümidini kesip**.”

86. vıcdâni kaçayna-: “yüreği daral-” (sıkılmak, bunalmak, içi daralmak) [558/19]

Şerali bâbâsıdan bu sözni e<şi>tib, her tüki âbdâldäy bolıb, **vıcdâni kaçaynab**. [558/19]

“Şirali, ihtiyarın bu sözlerini duyunca tüyleri diken diken oldu, **yüreği daraldı**.”

87. yâd kıł- “aklına (bir şey) gelmek” (hatırlamak) [290/20]

... âkäsini **yâd kılıb**, bir çet bâzârgä kelib... [290/20]

“Ağabeyi **aklına gelip** kenar bir Pazar yerine geldi ...”

88. yoldan âz-: “yoldan çık-” (doğru yoldan ayrılmak) [318/20]

Toğrı **yoldan** meni ayyâr âzdırdı. [318/20]

“O kurnaz beni doğru **yoldan çıkardı**.”

89. yolgä tüş-: “yola düş-” (yola çıkmak, yol almaya başlamak) [104/25], [446/31]

Yolgä tüşgän yırâklaşar. [104/25]

“**Yola düşen** uzaklaşır.”

- ... bir-birigä söz aytışib **yolgä tüşib** ketdi. [446/31]

“... birbirleriyle konuşarak **yola düştüler.**”

90. yolinggä cân ber-: “yoluna can (canını) ver-” (birinin uğruna ölmek) [334/10]

Yolingdä beräy cânımni. [334/10]

“**Yolunda vereyim canımı.**”

91. yol qoy-: yol ver-” (geçmesine izin vermek) [70/27]

Düşman karsäng, **yol qoymänglär**, kırınglär. [70/27]

“Düşman görseniz, **yol vermeyin** kırın.”

92. yolni pâylä-: “yolunu bekle-” (gelmesini beklemek) [182/13]

Keça-kündüz **pâylä** dâim **yolingni.** [182/13]

“Gece gündüz daim **bekler yolunu.**”

93. yol târt-: “yol al-” (yolda ilerlemek) [54/11]

İkki keça-gündüz yol **târtıb**... [54/11]

“İki gün iki gece **yol alıp** ...”

94. yüzini bâs-: “yüzünü kara çıkar-” (birini utandırmak) [140/25]

Neçük **bâsdi** âtasining **yüzini?** [140/25]

“Neden **kara çıkardılar** atalarının **yüzünü?**”

95. yüzini tuman kıł-: “yüzünü kara çıkar-” (birini utandırmak) [360/07]

Қарâvulär **tuman kııldı yüzimdi.** [360/07]

“Bekçiler **kara çıkardı yüzümü.**”

96. zahmät çek-: “zahmet çek-” (güçlkle karşılaşmak, sıkıntıya katlanmak) [216/05]

Azâb körgän kişi **zahmätin çeker.** [216/05]

“Azap gören kişi **zahmeti çeker.**”

97. zindân bol-: “(bir yer) zindan ol-” (yaşanmaz, huzursuz, rahatsız, zevk alınmaz duruma gelmek) [46/26], [170/19], [212/05], [500/31], [540/14]

Közimgä **zindan bop** tahtu cähânım. [46/26]

“Gözüme **zindan oldu** tahtım, cihanım.”

- Közimgä **zindan boldı** tahtu cähânım. [170/19]

“Gözüme **zindan oldu** tahtım, cihanım.”

- Mengä **zindan boldı** bu kün cähânlär. [212/05]

“Bana **zindan oldu** bugün cihanlar.”

98. zindândäy bol-: “(bir yer) zindan ol-, zindana dön-” (yaşanmaz, huzursuz, rahatsız, zevk alınmaz duruma gelmek) [94/31]

Zindândäy bop tabla câying. [94/31]

“**Zindana dönmüş** ahırın.”

- Āhır çağda **zindân boldı** goristân. [346/07]

“Sonunda **zindan oldu** size kabristan.”

99. zulm kör-: “zulüm gör-” (kendisine eziyet edilmek) [124/37]

Zulm körmägän kişi bu yergä kelärmı? [124/37]

“**Zulüm görmeyen** kişi buraya gelir mi?”

Sonuç

Makalede, Özbek destanlarından Erali ve Şirali Destanı'nda geçen toplam doksan dokuz (99) farklı deyim tespit edilmiş ve bu deyimlerin geçtikleri yerlerin sayfa/satır numaraları verilmiştir. Tespit edilen deyimlerin destan metni içinde geçtiği cümle ve dizelerden örnekler, deyimlerin Özbek ve Türkiye Türkçesindeki şekilleri, bu cümle ve dizelerin Türkiye Türkçesindeki anlamıyla birlikte verilmiştir.

Destan metninde geçen deyimler temalarına göre aşağıdaki gibi gruplandırılabilir:

a. “Üzülme ve üzüntü” temalı deyimler:

1. **azâp kör-:** “azap çek-” (5. deyim)
2. **bağringni dāğlä-:** “bağrını/yüreğini dağlamak” (7. deyim)
3. **bağringni ez-:** “bağrını ez-” (8. deyim)

4. **ğam çek-:** “gam çek-” (25. deyim)
 5. **ğamga çulğan-:** “derde düş-” (26. deyim)
 6. **ğam kör-:** “gam çek-” (27. deyim)
 7. **hun-pişāning tök-:** “kanlı yaş (yaşlar) dökmek” (37. deyim)
 8. **қaddi бүkil-:** “boyu bükül-” (42. deyim)
 9. **қān yığla-:** “kan ağla-” (45. deyim)
 10. **köngli buz-/buzıl-:** “içi parçalan-” (52. deyim)
 11. **mātām tut-:** “matem tut-” (65. deyim)
- b. **“Ölmek ve öldürmek” anlamı taşıyan deyimler:**
1. **cānı çık-:** “canı çık-” (14. deyim)
 2. **ācāl şarābı iç-:** “ecel şarabını iç-” (20. deyim)
 3. **ācāl yet-, ācāli bit-:** “eceli gel-” (21. deyim)
 4. **yolinggā cān ber-:** “yoluna can (canını) ver-” (90. deyim)
 5. **cānını al-:** “canını al-” (15. deyim)
 6. **қān tök-:** “kan dök-” (44. deyim)
- c. **“Beğenmek, hoşuna gitmek” anlamı taşıyan deyimler:**
1. **hayrān bol-:** “hayran kal-” (35. deyim)
 2. **huş kel-:** “(birinin) hoşuna git-” (38. deyim)
 3. **huş kör-:** “hoşuna git-” (39. deyim)
 4. **қāyil bol-:** “hayran kal-” (48. deyim)
- d. **“İftira” temalı deyimler:**
1. **қāra sür-:** “kara sür-, kara çal-” (46. deyim)
 2. **tuhmāt қıl-:** “töhmət altında bırak-, iftira at-” (78. deyim)
 3. **tuhmāt түş-, kör-:** “töhmət altında kal-, iftiraya uğra-” (79. deyim)
 4. **tuhmāt yürdir-:** “iftira at-” (80. deyim)
- e. **“Yol” temalı deyimler:**
1. **yolgā түş-:** “yola düş-” (89. deyim)
 2. **yol қoy-:** yol ver-” (91. deyim)

3. **yolni pâylä-**: “yolunu bekle-” (92. deyim)
4. **yol târt-**: “yol al-” (93. deyim)
- f. **“(Birini) utandırmak” anlamı taşıyan deyimler:**
 1. **roy siyâh kııl-**: “yüzünü kara çıkar-” (72. deyim)
 2. **yüzini bâs-**: “yüzünü kara çıkar-” (94. deyim)
 3. **yüzini tuman kııl-**: “yüzünü kara çıkar-” (95. deyim)
- g. **“İtaat etmek” anlamı taşıyan deyimler:**
 1. **boyın bol-**: “boyun eğ-” (13. deyim)
 2. **(birining) gâpi birdir, ikki bolmas:** “(birinin) bir dediğini iki etmemek” (23. deyim)
 3. **ķul ol-**: “kul ol-” (59. deyim)
- h. **“Sevgi, (birinin) sevgisini kazanmak” anlamı taşıyan deyimler:**
 1. **bağringä bâs-, bağringä târt-**: “bağrıma bas-” (6. deyim)
 2. **köngil avla-**: “gönül avla-” (51. deyim)
 3. **ķurbân bolayım:** “kurban olayım!” (60. deyim)
- i. **“Ailenin dağılması, yok olması” anlamını taşıyan deyimler:**
 1. **çırâğı oç-**: “ocağı sön-” (16. deyim)
 2. **orni oç-**: “ocağı sön-” (68. deyim)
- j. **“Konuşmaya başlamak” anlamı taşıyan deyimler:**
 1. **maslahat koy-**: “konu aç-” (64. deyim)
 2. **söz başlä-**: “söze başla-” (74. deyim)
- k. **“(Birini) hoşnut etmek, sevindirmek; hayır dua almak” anlamı taşıyan deyimler:**
 1. **duâ (duâsini) âl-**: “dua (duasını) al-” (17. deyim)
 2. **dümâğını çağla-**: “gönül (gönlünü) almak” (18. deyim)
- l. **“İbret almak, ders çıkarmak” anlamı taşıyan deyimler:**
 1. **ibrät âl-**: “ibret al-” (40. deyim)
 2. **ta‘lim âl-**: “ders al-” (76. deyim)
- m. **“Değer vermek, önemsemek, dinlemek” anlamı taşıyan deyimler:**

1. **âğzigâ köz tut-:** “(birinin) ağzının içine bak-” (1. deyim)
2. **kulâk sâl-:** “kulak as-, kulak ver-” (58. deyim)
- n. **“(Bir yer) yaşanmaz hâle gelmek” anlamını taşıyan deyimler:**
 1. **zindân bol-:** “(bir yer) zindan ol-” (97. deyim)
 2. **zindândây bol-:** “(bir yer) zindan ol-, zindana dön-” (98. deyim)
- o. **“Kıymet bilmek, değer vermek” anlamı taşıyan deyimler:**
 1. **ğanimât bil-:** “ganimet bil-” (29. deyim)
 2. **qadrini bil-:** “kadrini bil-” (43. deyim)
- p. **“Sıkıntı çekmek, sıkıntıya katlanmak” anlamı taşıyan deyimler:**
 1. **mehnât çek-:** “mihnet çek-” (66. deyim)
 2. **zahmât çek-:** “zahmet çek-” (96. deyim)
- r. **“Şaşırmak, korkmak” anlamı taşıyan deyimler:**
 1. **aklı ket-, akli şaş-:** “aklı git-” (2. deyim)
 2. **hıçâlâtda qâl-:** “şaşırp kal-” (36. deyim)
- s. **“Talih” temalı deyimler:**
 1. **bahtı açıl-:** “bahtı açıl-” (9. deyim)
 2. **bahtı qâra:** “bahtı kara” (10. deyim)
- t. **“Umut” temalı deyimler:**
 1. **ümid qıl-:** “ümit bağla-” (84. deyim)
 2. **ümidi üz-:** “ümidi kes-” (85. deyim)
- u. **“Uygun görmek, onaylamak” anlamı taşıyan deyimler:**
 1. **ma'qul kör-:** “uygun bul-” (63. deyim)
 2. **rāvâ kör-:** “reva gör-” (71. deyim)
- v. **“Uyku” temalı deyimler:**
 1. **uyqugâ ket-:** “uykuya dal-” (82. deyim)
 2. **uyqusi kaç-:** “uykusu kaç-” (83. deyim)
- y. **“Çok yorulmak, bitkin duruma gelmek” anlamı taşıyan deyimler:**
 1. **câmı çık-:** “canı çık-” (14. deyim)
 2. **hâlak bol-:** “helak ol-” (32. deyim)

z. “Sevinmek, sevinçli olmak” anlamı taşıyan deyimler:

1. **külib oyna-, oynab kül-:** “gülüp oyna-” (61. deyim)2. **şâyda bol-:** “deli ol-, deliye dön-” (75. deyim)

Metinde geçen deyimlerin Özbek ve Türkiye Türkçelerinde ortak kullanıma sahip oldukları, aralarında söylenişten kaynaklanan farklılıklar olduğu görülmektedir. Deyimlerdeki söyleniş benzerliğinden başlayıp farklılığa doğru gidiş şu örnekler üzerinde görülebilir:

1. Hemen hemen aynı şekilde yazılan deyimler: **bahtı açıl-:** “bahtı açıl-”, **bahtı qara:** “bahtı kara”, **cânı çık-:** “canı çık-”, **cânını al-:** “canını al-”, **duâ (duâsini) âl-:** “dua (duasını) al-”, **ğam çek-:** “gam çek-”, **ibrât âl-:** “ibret al-”, **qara sür-:** “kara sür-, kara çal-”, **kul ol-:** “kul ol-”, **öç âl-:** “öç (öcünü) al-”, **zahmât çek-:** “zahmet çek-”, **zulm kör-:** “zulüm gör-”, **aqlı ket-:** “aklı git-”, **ğam kör-:** “gam çek-”, **külib oyna-, oynab kül-:** “gülüp oyna-”, **rävâ kör-:** “reva gör-”.
2. Benzer yazılışa sahip, yazılışlarında biraz farklılık olan deyimler: **bâş üstigä:** “başım üstüne”, **boyın bol-:** “boyun eğ-”, **huş kör-:** “hoşuna git-”, **kulâk sâl-:** “kulak as-, kulak ver-”, **ta’lim âl-:** “ders al-”, **yolnı pâylä-:** “yolunu bekle-”, **uykugä ket-:** “uykuya dal-”, **ümidî üz-:** “ümid kes-”, **âğzigä köz tut-:** “(birinin) ağzının içine bak-”.
3. Birbirinden yazılış olarak oldukça farklılık gösteren deyimler: **dünyâning bâr gäpi kökäyidän öt-:** “hayatı gözünün önünden geç-”, **(birining) gäpi birdir, ikki bolmas:** “(birinin) bir dediğini iki etmemek”, **hun-pişâning tök-:** “kanlı yaş (yaşlar) dökmek”, **hatım çıkar-:** “ün kazan-”, **orni oç-:** “ocağı sön-”, **(här) tüki âbdâldäy bol-:** “tüyleri diken diken ol-”, **vicdâni qayna-:** “yüreği daral-”, **hıçâlâtda qâl-:** “şasırsıp kal-”, **dümâğini çâğla-:** “gönül (gönlünü) al-”.

Kaynaklar

Aksan, Doğan (2015). *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aksoy, Ömer Asım (1984). *Atasözleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

_____ (1988). *Deyimler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Elçin, Şükrü (1986). *Halk Edebiyatına Giriş*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- Fedakar, Selami (2009). *Özbek Destanları 1 Erali ve Şirali*, Özbek Türkçesi Metin: Prof. Dr. Töre Mirzayev, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürsoy Naskali, Emine (1997). *Türk Dünyası Gramer Terimleri Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatipoğlu, Vecihe (1982). *Türkçenin Sözdizimi*, Ankara: DTCF Yayınları.
- Korkmaz, Zeynep (1992) *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türk Dili Araştırma Kurumu (1935). *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*, İstanbul: Devlet Basımevi.
- Sinan, Ahmet Turan (2015). *Türkçenin Deyim Varlığı*, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Topaloğlu, Ahmet (1989). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Türk Dil Kurumu (2011), *Türkçe Sözlük*, Ankara.
- Türk Lehçeleri Sözlüğü I* (1991). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Üşenmez, Emek (2012). *Modern Özbek Türkçesi (Giriş-Özbekistan-Dil Tarihi-Metinler-Gramer-Sözlük)*, İstanbul: Akademik Kitaplar.
- Vardar, Berke (1988). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: abc Kitabevi.
- Yaman, Ertuğrul – Mahmud, Nizamiddin (1998). *Özbek Türkçesi – Türkiye Türkçesi ve Türkiye Türkçesi - Özbek Türkçesi Karşılıklar Kılavuzu*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_atasozleri&view=atasozleri (26.03.2018).

